

CZOCH GÁBOR

A periodizáció problémái és a francia történetírás

Az 1980-as évek végén az *Annales* folyóirat szerkesztősége, érzékelve a történetíráson, de általában a társadalomtudományok körén belüli „elbizonytalanodást”, két szerkesztőségi jegyzetben is kísérletet tett a kialakult helyzet elemzésére és arra, hogy javaslatokat fogalmazzon meg e tudományok művelése kapcsán felmerült problémák kezelésére.¹ Helyzetértékelésükben több okot is megjelölnek, melyek a „társadalomtudományok általános válsága” háttérben állnak. Véleményük szerint nem pusztán arról van szó, hogy a mindaddig uralkodó tudományos paradigmák, elsősorban a strukturalizmus és a marxizmus, illetve a hozzájuk kapcsolódó módszerek, mindenekelőtt a kvantitatív eljárások episztemológiai lehetőségei kapcsán egyre több kérdőjel fogalmazódott meg. Megváltozott a „tudományos tájkép” is: a történettudományon belül a „kutatási témák rendszer nélküli szaporodása”, aminek jelenségét a „morzsákra hulló történelem” metaforája foglalja össze jól, mind áttekinthetlenebbé tette a terepet, miközben a gyorsan változó szellemi légkörben mind kevésbé lehetett azonosítani az együttműködésre alkalmas diszciplínákat, illetve az azokat megalapozó paradigmákat is.

Marc Bloch, Lucien Febvre és az *Annales* többi alapítója a társadalomtudományok közötti válaszfalak lebontása érdekében szorgalmazta az interdiszciplináris együttműködést. A történettudomány területének nagyfokú kiterjesztésével (vagyis korábban nem a történettudomány illetékességébe sorolt új témák és új kérdések történelmi elemzésének megjelenésével) és egyben ezzel a jelenséggel összefüggő szakosodásával azonban immár a diszciplína saját kebelén belül jelentek meg a válaszfalak. Az érdemi interdiszciplináris dialóghoz ugyanakkor az egyes tudományok identitásának és sajátosságainak megerősítésére, vagyis különbségeik hangsúlyozására lenne szükség a szerkesztőség szerint: „...ha a gazdaságtörténész például a múlt közigazdása, akkor a közigazdaságtan és a történelem nem sok alapvető dolgot mondhat egymásnak: az újítások terjedése különböző teljesítőképességeket feltételez.”²

Míndezek következtében tehát újra kellene gondolni a társadalomtudományok egymáshoz való viszonyát, aminek kiindulópontja az egyes diszciplínák, így a történettudomány kompetenciájának, sajátos munkaterületének újbóli meghatározása lehet.

¹ *Histoire et sciences sociales. Un tournant critique?* Annales ESC, 1988, n. 2. 291–293.; *Histoire et sciences sociales. Tentons l'expérience.* Annales ESC, 1989, n. 6. 1317–1323. Magyarul lásd: Az *Annales* szerkesztői: *Történelem és társadalomtudományok. Kritikai fordulat?*; *Történelem és társadalomtudományok. Merjünk kísérletezni!* In: Benda Gyula – Szekeres András (szerk.): *Az Annales. A gazdaság-, társadalom és művelődéstörténet francia változata.* Budapest, 2005. 533–544.

² Az *Annales* szerkesztői: *Történelem és társadalomtudományok. Merjünk kísérletezni,* 538.

Az *Annales* szerkesztőinek felfogása szerint a történelemtudomány eredetiségét önmagában „sem a kiválasztott tárgyak időbelisége, sem az elemzési eljárások, sem a felhasznált dokumentumok természete” nem alapozhatja meg. A történelem sajátossága és egyben a társadalomtudományok közötti együttműködéshez a legfontosabb egyedi hozzájárulása „az időbeli mechanizmusok” feltárása lenne, mivel „talán az idő a történelem egyedüli specifikus tárgya”.³ Ez a gondolat egyébként az *Annales* legrégebbi hagyományait eleveníti fel, azok újabb megfogalmazását jelenti. Marc Bloch meghatározása szerint ugyanis a történelem „az időben mozgó emberek” tudománya; később pedig Fernand Braudel is az időbeli mechanizmusok elemzésére, illetve a történelmi idő sokféleségének és összetettségének tudatosítására leginkább hivatott tudományként tekintett a történetírásra, és ezen sajátossága alapján jelölte ki helyét a társadalomtudományok között.⁴

Az időbeli folyamatok, a történelmi idő felfogása, elemzési lehetőségei tehát, a fentiekből is kitűnik, nagyon is fontos helyet foglalnak el a francia történészek gondolkodásában. A korszakolás azonban nem tartozik azon fő kérdések közé, amelyek jelenleg a francia történetírásban a történelmi idő problematikájával kapcsolatos reflexiók középpontjában állnak. Mindazonáltal a reflexiókat három nagy téma köré csoportosíthatjuk.

A Braudel által javasolt plurális történelmi idő modelljének továbbgondolása, illetve kritikája alkotja az első nagy témát. A másodikat a François Hartog nevéhez köthető „*régime d'historicité*”, magyar nyelvre fordítva a „történetiség rendje” fogalma köré csoportosítható reflexiók jelentik. Hartogot egyébként jelentős mértékben inspirálta Reinhart Koselleck munkássága.⁵ A francia történész e fogalommal mindenesetre olyan történelmi és antropológiai kutatásokat kívánt inspirálni, közös mederbe terelni és érdemi dialógusra ösztökélni, amelyek egy adott társadalomnak a saját történetiségéről való képzetait, a történelmi időhöz való viszonyát, a múltat, jelenre és jövőre vonatkozó felfogását vizsgálják.⁶ A harmadik nagy vonulat a történelem és emlékezet bonyolult kapcsolata. Ezen a területen a Pierre Nora által irányított, több ezer oldalas kollektív munka, az 1984 és 1992 között kiadott „*Les lieux de mémoire*” (Az emlékezet helyei) jelenti a referenciát.⁷ E három irányzatot egyben úgy is tekinthetjük, mint jellemző megközelítési módokat, amelyek alapján a francia történészek az idő problematikáját kezelik, illetve ami alapján arról gondolkodnak. A periodizáció kérdése lényegében mindegyik megközelítés esetében megjelenik, de jellemzően csupán alárendelten, az adott megközelítés függvényében.

A *Történészek és az idő* című, döntően a francia historiográfiára épülő, kitűnő összefoglaló munkában Jean Leduc a periodizációnak szentelt fejezete elején szintén azt jegyzi meg, hogy a korszak, illetve a korszakolás kérdése általában csekély figyelmet kap: „...kevés olyan történész van (Sée vagy Marrou), aki a korszakolásban ne csupán a kutatás számára

³ Az *Annales* szerkesztői: *Történelem és társadalomtudományok. Merjünk kísérletezni*, 538.

⁴ Bloch, Marc: *A történelem védelmében avagy a történész mestersége*. Budapest, 1996. 26.; Braudel, Fernand: *Történelem és társadalomtudományok. A hosszú időtartam*. In: Benda–Szekeres (szerk.): *Az Annales*, 127–156. Eredetileg: *Histoire et sciences sociales. La longue durée*. *Annales ESC*, 1958. n. 4. Nem véletlen egyébként, hogy az *Annales* fent idézett szerkesztőségi jegyzetei részben átveszik Braudel e programadó cikkének a címét.

⁵ Mindenekelőtt Kosellecknek a történelmi idő felfogására és elemzésére vonatkozó megállapításai hatottak rá. Lásd: Koselleck, Reinhart: *Elmút jövő. A történelmi idők szemantikája*. Budapest, 2003.

⁶ Hartog, François: *A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtapasztalat*. Budapest, 2006.

⁷ Nora, Pierre (dir.): *Les lieux de mémoire*. I–III. Paris, 1984–1992. E munkából a Nora által írt részek magyarul is olvashatók. Lásd: Nora, Pierre: *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. (Válogatta, az elő- és utószót írta: K. Horváth Zsolt) Budapest, 2010.

teljesen érdektelen iskolai hagyományt látott volna.⁸ Ez annál is inkább érdekes, mivel a korszakolás mint egyfajta klasszifikáció a „történész szerszámosládájában” vagy másik metaforával, a „történész mentális eszközkészletében” az egyik legfontosabb elem. Michel de Certeau szerint a periodizáció révén tudjuk a tényeket értelmezhetővé, de legalábbis elgondolhatóvá tenni.⁹ Krisztof Pomian pedig úgy fogalmaz, hogy a kronologikus sorok, a folyamatok felszabdálása, a töréspontok kijelölése jelenti minden értelmezés posztulátumát.¹⁰ Másképpen fogalmazva, a történész a periodizációval tud rendet vágni a múlt eseményeinek káoszában, annak segítségével tudja elbeszéléssé formálni azt, sőt, a korszakolás egyben történelemértelmezést is jelent.

Leduc könyvében nem magyarázza részletesen a korszak, illetve a korszakolás iránti lanyhább figyelmet. Ennek a jelenségnek a megválaszolása céljából azonban Olivier Dumoulin egyik tanulmányára támaszkodhatunk.¹¹ Szerinte a francia történetírásban az *Annales* felvetéseinek hatására a korszak fogalmára az 1970-es évek folyamán végképp halálos ítéletet mondtak ki azzal, hogy szembeállították az időtartam, a *durée* fogalmával. Mint ismert, Braudel fogalmazta meg nagy hatással a történelmi folyamatok időbeli pluralitását, egyben hierarchiát is felállítva a különböző időléptékű vizsgálatok között. A történész feladata e szerint az egyes folyamatok saját időbeliségének elemzése, amelyek azonban nem korszakhoz, hanem különböző időtartamokhoz kapcsolódnak.¹² Dumoulin elemzésében arra mutat rá, hogy míg az „időtartamot” a progresszív, addig a „korszak” fogalmát a régimódi, meghaladandónak ítélt történetíráshoz kapcsolják.¹³

Paul Veyne az 1970-es évek közepén úgy fogalmazott, hogy a korszak fennmaradását tulajdonképpen három tényezővel magyarázhatjuk. Az első szerinte a történészek sajátos vadászösztönéből következik. Egy korszak ugyanis kijelöl egy vadászterületet, ami egyben a történész specializációjának felel meg. Ezt a történész a sajátjának tekinti és védelmezi, hiszen nehezen megszerezhető tudáskészlet, hosszú beavatási folyamat révén lehet csak elsajátítani annak ismeretét, illetve kódrendszerét. Ebből következik a második ok, vagyis az, hogy minden egyes korszakot egyedinek tekintenek. Végül pedig a harmadik, hogy a korszakok egyedisége, illetve a csak rájuk jellemző sajátosságaik mintegy legitimálják a történelmi műveleteket. Ezért tehát a történész mesterség hagyományosan a korszakoláson alapul minden szinten, vagyis társadalmi, intézményi vonatkozásait (például az egyetemi tanzsékek szerveződését) tekintve ugyanúgy, mint módszertanilag és ismeretelméletileg. Veyne szerint azonban a korszak csupán egy mítosz, realitásnak tételezik fel, pedig nem más, mint illúzió és konstrukció. Funkciója a fentiekén túl végső soron abban áll, hogy számba vegyen minden történelmi jelenséget, egyben pedig biztosítsa számukra az egyediség jellegét.¹⁴

A Braudel, illetve Ernest Labrousse által inspirált, kvantitatív módszerekre épülő szeriális történetírás a hagyományos korszakok legkülönbélebb, egyben egyedi eseményei helyett a kronologikus rendbe állított, azonos természetű adatokból konstruált tényeket vizsgálja, azokat rendezzi idősorokba, melyek átívelnek a hagyományos, vagy mondjuk úgy, az

⁸ Leduc, Jean: *A történészek és az idő*. Pozsony, 2006. 107.

⁹ De Certeau, Michel: *L'écriture de l'histoire*. Paris, 1974. 10.

¹⁰ Pomian, Krisztof: *L'ordre du temps*. Paris, 1984. 159.

¹¹ Dumoulin, Olivier: *La guerre des deux périodes*. In: Dumoulin, Olivier – Valéry, Raphaël (éds.): *Périodes. La construction du temps historique*. Paris, 1991. 145–153.

¹² Lásd: Braudel: *Történelem és társadalomtudományok*, i. m.

¹³ Dumoulin: *La guerre des deux périodes*, 146.

¹⁴ Veyne, Paul: *L'inventaire des différences*. Paris, 1976. 159.

elbeszélő történetírás korszakain. Az idősorok elemzésével egy-egy történelmi probléma kerül az érdeklődés középpontjába az adott korszak egészének értelmezése helyett.

Ezek alapján tehát lényegében két eltérő típusú korszakról beszélhetünk. A hagyományos, a 19. század folyamán kialakult korszakfelfogás lényege az, hogy a történelem folyamán belül kijelöl egy sajátos szakaszt, amelyet a korszak, a „Zeitgeist” alapján lehet meghatározni, és amelynek elemei között sajátos összhang, összefüggés, „Zusammenhang” áll fent. A történetésznek ezt kell mindenekelőtt megismernie, feltárnia, mert ez, illetve a kor egésze teszi érthetővé a korszak egyes jelenségeit, legkülönfélébb, látszólag jelentéktelen elemeit is. Bár a korszak mesterséges, tudósi produktum, de olyan önálló létezéssel, szinte saját személyiséggel rendelkező tényezővé válhat, amelynek hatása alól a történetész csak igen nehezen tudja magát kiszabadítani.

A korajókor kapcsán erre vonatkozóan igen jó példa a reneszánsz mint korszak elkülönítése, amelynek problémáját többek között már Lucien Febvre is elemezte.¹⁵ Arra mutatott rá, hogy a Reneszánsz fogalmát, a nagybetűvel jelölt korszakét a nagy romantikus francia történész, Jules Michelet alkotta meg először a 19. század közepén olyan hatással, hogy az lényegében ma is meghatározza szemléletünket. Michelet a 15. század végétől a 17. század közepéig terjedő korszakkal azonosította a Reneszánszot, amely így magában foglalja Kolombusz Kristófot, Kopernikuszt, Galileit, a könyvnyomtatás feltalálását, Michelangelot és a reformációt egyaránt. Michelet ezt az egységesnek tételezett korszakot élesen szembeállította a bizarr és szörnyűségei középkorral, fő jellemzőjének a szabad alkotó szellem és tudományosság felvirágzását, illetve a demokratikus elemeket tartotta. Febvre kritikája szerint azonban ez a korszakolás mesterséges korlátokat állít fel, önkényesen meghatározott egységeket teremt, megtöri a tényleges folyamatokat, és a korszakon belül a legkülönfélébb természetű jelenségek egységét sugallja. Ez már csak azért is félrevezető, mert egy-egy dimenziót kiemelve elfedi az adott történelmi szakasz diverzitását. Febvre kritikájához hozzátehetjük, hogy ebben a korszakfelfogásban minden, ami ugyanakkor történik, az valóban kortársnak, valóban egyidejűnek számít, vagyis ez a szemlélet lineáris és homogén időfelfogáson alapul.

A másik periodizációs elképzelés, illetve korszakfelfogás ezzel szemben fogalmazódik meg. Ennek célja az azonos típusú és mérhető jelenségek sorozatát hozza létre, és azt vizsgálja meg, miként alakul ez a sorozat, milyenek a szekvenciái. E felfogás szerint minden ténytípusnak megvan a saját időbeli ritmusa, vagyis időbelisége, tehát a saját periodizációja. A történész által így kialakított sorozatok időléptéke legtöbbször túlhalad egy emberi élet keretein, ez a nagyobb ciklusok, a Kondratyev-hullámok és a még hosszabb időtartamok periodizációja. Ebben a megközelítésben az idő nem homogén, és itt már nagyon is számot vetnek a nem egyidejű jelenségek egyidejűségével. Ahogy Braudel egy helyütt megfogalmazza: nem egyetlen, hanem ezer különböző gyorsaságú és ezer különféle lassúságú társadalmi idő létezik.¹⁶

Mindez természetesen kihat a történelmi elbeszélés módjára is. Erre ismét Paul Veyne-t idézhetjük, aki szerint a történetésznek „fel kell adni a folyamatos elbeszélést, hiszen a térbeli-időbeli kontinuum csak egy didaktikus keret, semmi több, csak szellemi lustaságból továbbbélteti a narratív hagyományt. A történelmi tények nem korszakokként és népeként szerveződnek, hanem fogalmak szerint.”¹⁷ Összefoglalva, ebben a korszakfelfogásban, vagy

¹⁵ Febvre, Lucien: *Comment Jules Michelet inventa la Renaissance*. [1950.] In: uő.: *Vivre l'histoire*. Édition établie par Mazon, Brigitte, préface par Müller, Bertrand. Paris, 2009. 887–897.

¹⁶ Braudel, Fernand: *Positions de l'histoire en 1950*. In: uő.: *Écrits sur l'histoire*. Paris, 1969. 24.

¹⁷ Veyne: *L'inventaire des différences*, 48.

inkább mondjuk úgy, hogy ebben az időtartamokra épülő periodizációban a korábbi korszakfogalomnak semmi értelme nincsen.

Ahogy Dumoulin megállapítja, mindez azt jelenti, hogy az illuzórikus egységet sugalló, a történelmi folyamatokat önkényes keretbe szorító korszakok helyébe a második esetben a mechanikus, engesztelhetetlen ritmusú periódusok lépnek. Ebben a megközelítésben azonban az egyes emberek igazából eltűnnek a grafikonok és a görbék mögött: nem az individuuumok ennek a történetírásnak a főszereplői. A különféle időtartamú jelenségek sorozatainak alakulását alapvetően a demográfiai és gazdasági mozgások határozzák meg. Igen jellemző erre a felfogásra Pierre Chaunu megfogalmazása a szeriális történetírás egyik első, Sevilla atlanti kereskedelmét feltáró, nagy gazdaságtörténeti munkája bevezetőjében, mely szerint az összes emberi társadalom saját ritmusát legmélyebben a gazdasági mozgások fejezik ki.¹⁸

A gazdasági, demográfiai, földrajzi determinizmusokra épülő, döntően makroszemléletű szeriális történetírásnak az 1980-as évektől mindinkább felerősödő kritikája, a mikro-történelem felvetéseinek franciaországi recepciója azonban korántsem hozta magával a „régí típusú” korszakfelfogás visszatérését. A problémaorientált kutatásokban továbbra is a választott vizsgálati tárgy, a történelmi jelenség saját időbeliségének ritmusa, alakulása szabja meg az elemzés kronológiai kereteit, amelyek így tehát nem igazodnak a „hagyományos” korszakfelosztásokhoz (bár természetesen nem kizárt, hogy esetleg egybeesnek azokkal). A történelmi idő Braudel által nagy hatással tudatosított pluralitása, vagy pontosabban a különféle jelenségek mibenlétének meghatározására, pontos megfigyelésére általa javasolt módszer, azaz az időbeli folyamatok analitikus dekomponálása továbbra is szerves részét képezi a történelmi gondolkodásnak és gyakorlatnak.¹⁹ Mindehhez még azt is hozzátehetjük, hogy az *Annales* szerkesztői által meghirdetett „multiszkopikus” megközelítésnek, amely a mikro- és makroszintű elemzés „elszegényesítő szembeállítását” lenne hivatott megtörni, szintén a nem hagyományos, lineáris, kronologikus rend szerint szerveződő történelmi elbeszélési mód felel meg.²⁰ E szerint a kutatási tárgy többféle léptékben való megfigyelése, vagyis a tudatos és ellenőrzött léptékváltások sora hozhat létre új történelmi tudást, így a történelmi elemzés egyes lépéseinek és eredményeinek leírása, a középpontba állított probléma többféle szemszögből történő megvilágítása határozza meg az elbeszélés szerkezetét, ugyanakkor a többféle vizsgálati lépték egyben eltérő időritmusoknak, időbeliségeknek felelhet meg.

Mindez azonban korántsem jelenti azt, hogy a „korszakolás” az ilyen munkákban egyáltalán ne jelenne meg. A jelenségek valamilyen szintű és szempontú kronologikus elrendezése nem iktatható ki a történelmi munkákból, mert nélküle nem lehet megkonstruálni az elbeszélést. Az *Annales*-iskolának nevezhető szellemi műhely például 1989 és 1993 között megjelentetett egy többszerzős, négy kötetre tagolt Franciaország történetét.²¹ Az André

¹⁸ Chaunu, Pierre: *Séville et l'Atlantique*. Paris, 1955–1960. 22.

¹⁹ Az idő felosztását Braudel csupán analitikus eszköznek tekintette: „...nem maga az idő, hanem csak ennek az időnek a feldarabolása a szellemünk terméke” – írja többek között Braudel a hosszú időtartamról szóló cikkében. Lásd erről részletesebben Szekeres András elemzését: *Az idő urai? Történelemszövegek és időstruktúrák*. In: Fejős Zoltán (szerk.): *A megfoghatatlan idő*. Budapest, 2000. 144.

²⁰ Az *Annales* szerkesztői: *Történelem és társadalomtudományok. Merjünk kísérletezni*, i. m. A multiszkopikus megközelítésről lásd még Lepetit, Bernard: *Építészet, földrajz, történelem. A lépték használatai*. In: Czoch Gábor – Sonkoly Gábor: *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Debrecen, é. n. 33–50.

²¹ Burguière, André – Revel, Jacques (dir.): *Histoire de la France*. I–IV. Paris, 1989–1993.

Burguière és Jacques Revel irányításával készült munka előszavában a szerkesztők világosan leszögezik, hogy a „nemzet történetének klasszikus elbeszélése helyett, ami a kezdetektől a jelenkorig terjedne, egy tematikus és logikus elrendezést részesítettek előnyben”. Mindezt, mint a továbbiakban kifejtik, annak ellenére tették, hogy az elbeszélő történetírás ismét minden területen egyre erőteljesebben jelentkezik.²² Ám a négy nagy tematikus egységre tagolt munkában (A francia tér; Az állam és a hatalmak; A konfliktusok; A kultúra formái) jól látszik, hogy a szerzők, illetve a vállalkozás irányítói kinyilvánított szándékuk ellenére sem tudtak szakítani teljesen a kronologikus renddel. Vagy másképp, a nemzet történetének lineáris elbeszélési módját – bár a munka alapvetően valóban más elvek szerint épül fel – nem sikerült következetesen megtörniük.²³

Természetesen a szeriális történeti munkákban is kronologikus rendbe szerveződnek az egyes jelenségekről felállított idősorok. Csakhogy, a történeti elbeszélés szerkezetének, alapvető tulajdonságainak mélyebb átgondolására ösztönző felvetések, melyeket a legutóbbi évtizedek historiográfiájában nagy vonalakban a „nyelvi fordulat”, illetve a „narráció visszatérése” címszavak foglalnak össze, az egyedi jellegű történeti eseményeknek a korábbi szeriális történetírástól különböző és ismét fontos jelentőséget tulajdonítanak, s ezek a munkák magának a történelmi esemény státuszának újragondolására ösztönöznek. Ez utóbbi jelenséget, illetve a hozzá kapcsolódó reflexiókat foglalja össze az, amit a francia, illetve a nemzetközi történetírásban az „esemény visszatérése” neveznek.²⁴

Az elbeszélés és a történeti esemény összefüggéseit filozófiai vizsgálataiban részletesen vizsgáló Paul Ricoeur arra mutatott rá elemzésében, hogy Braudel, aki egész munkásságában az általa felszinesnek és meghaladandónak ítélt elbeszélő történetírással szemben vívott harcot, történetírói gyakorlatában, vagyis története megkonstruálásában maga sem tudta megkerülni az egyedi eseményt mint az elbeszélését alapvetően szervező elemet.²⁵ Bár Ricoeur jóval mélyebben szántóan és részletesebben elemzi Braudel nagy művét a Földközi-tenger térségéről II. Fülöp korában, tézisét minden bizonnyal igen jól alátámasztja az az egyetlen példa is, hogy Braudel ugyan igyekszik a jelentőségét minimalizálni („talán nem nagy esemény a Mediterráneum történetében”²⁶), mégis II. Fülöp 1598. szeptember 18-i halálával fejezi be könyvét. Ahogy Jacques Revel az esemény ismételt visszatéréséről írt elemzésében Ricoeurt idézve megjegyzi, Braudelnek minden eseménytörténet-ellenes törekvése dacára azért kellett felidéznie II. Fülöp halálát, „hogy lezárja történetét, vagyis, pontosabban, hogy azt történetté alakítsa”.²⁷

Idézzük fel végül az egyik legfrissebben megjelent francia többszerzős összefoglalást a 15. század világtörténetéről.²⁸ A munka irányítója, Patrick Boucheron az előszóban hosszas

²² Burguière: *Histoire de la France*, 18.

²³ A francia tér történetének szentelt első kötet például a monarchikus (*La France monarchique*), illetve az új és legújabb kori (*La France contemporaine*) Franciaországot tárgyaló két nagy fejezetre oszlik.

²⁴ E „visszatérések” és historiográfiai fordulópontok igen kiterjedt irodalmára vonatkozóan magyar nyelven összefoglalóan lásd például: Kisantal Tamás – Szeberényi Gábor: *A történetírás nyelvi fordulata*. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Elméletek, irányzatok, módszerek*. Budapest, 2006. 419–448.; illetve Revel, Jacques: *Visszatérés az eseményhez: historiográfiai áttekintés*. Korall, 5. évf. 15–16. szám. (2004) 22–37.

²⁵ Ricoeur, Paul: *Temps et récit*. Paris, I–III. 1983–1985.

²⁶ Braudel, Fernand: *A Földközi tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. I–III. Budapest, 1996. 1311.

²⁷ Revel: *Visszatérés az eseményhez: historiográfiai áttekintés*, 33.

²⁸ Boucheron, Patrick (dir.): *Histoire du monde au XVe siècle*. Paris, 2009.

magyarázatot fűz ahhoz, hogy miként határozták meg az elemzésre választott időszak kezdő és záró időpontját, vagyis hogyan és milyen elvek alapján „korszakoltak”. Vajon mikor, milyen dátummal kezdődjön, majd érjen véget egy tudatosan nem Európa központú világtörténeti elemzés erről a korszakról, vajon hogyan értelmezhető egyetemesen a 15. század? Vajon hogyan jelölhető ki ennek a korszaknak a határai egy olyan kötetben, amely a korabeli világ egészéről, vagyis más és más történeti idő ritmusát követő civilizációk és eltérő időritmusú jelenségek történetéről akar átfogó képet adni? A munka annak a jelenségnek a felidézésével kezdődik, hogy Konstantinápoly ostroma során, 1453. május 25-én különös, sűrű köd telepedett az ostromlott városra, amelyen itt-ott csak furcsa fények szűrődtek át. A szultán környezetében dolgozó asztrológusok ezt úgy magyarázták, hogy az égi jel szerint nemsokára az igaz hitnek kell megvilágítania a várost. Az ostromlottak ezzel szemben ebben újabb gyászos előjelet véltek felfedezni, ami a szokásosnál jóval hidegebb tavasz számos szokatlan időjárási jelenségének sorát gyarapította.

A korabeli elbeszélő források ekkor Európa mellett a világ számos pontján is különös időjárási rendellenességeket jegyeztek fel (Kínában például negyven napig folyamatosan havazott a Sárga folyó déli részén). Ennek a jelenségnek az okára csak egy, a *Journal of World History* folyóiratban 2001-ben napvilágot látott elemzés mutatott rá: a korábban Új Hebridáknak nevezett csendes-óceáni Vanuatu szigetcsoporthoz tartozó egyik vulkánja tört ki feltehetően 1452-ben, teljesen elpusztítva az egyik szigetet, és a hatalmas mennyiségű vulkáni hamu egy-két évre az egész világon az átlaghőmérséklet 0,7–1 Celsius fokos csökkenését eredményezte. Ez a vulkáni kitörés tehát közvetlenül jóval egyetemesebb hatást váltott ki, mint Konstantinápoly törökök általi bevételé.²⁹

Ennek ellenére a szóban forgó munka szerzői ezt a vulkánkitörést mégsem vették fel az általuk vizsgált korszak történelmi eseményeiről összeállított kronológiájukba. Számukra ez elsősorban az esemény fogalmának meghatározási nehézségeire hívta fel a figyelmet. Rávilágított arra a problémára, miszerint „az, hogy több esemény ugyanabban az időben játszódik le, még nem elégséges feltétel ahhoz, hogy valóban kortársnak is tekintsük azokat – mint például az 1430-as évek elején az azték és az inka birodalom kialakulását, amelyek időben ugyan egybeestek, de egymástól függetlenek voltak. Ehhez ugyanis az kell még, hogy az események olyan társadalmakat érintsenek, amelyek a történetiség azonos rendjébe tartoznak.”³⁰ A szerzők végül, tudatosítva a századokra való felosztás teljesen mesterséges jellegét is, úgy döntöttek, hogy munkájuk kezdő dátumát Timur Lenk fellépéséhez, a záró időpontot pedig Magellán expedíciója utolsó megmaradt hajójának spanyolországi visszatéréséhez kapcsolják. Ez azonban további problémákat vet fel. Egy ilyen felosztás ugyanis óhatatlanul értékítéletet hordoz, a vizsgált korszak egyfajta értelmezését jelenti, és túlságosan befolyásolja az olvasót: „...az Európába behatoló török világtól, a kegyetlen hódítástól a tudományos felfedezésig terjedően egy irányba tereli a történeteknek azt a köteget, amelyeknek elsősorban éppen a nagy változatosságát, ellentmondástól sem mentes összetettségét kívánják bemutatni.”³¹ Ezért a szerzők inkább azt a semlegesebb megjelölést részesítik előnyben, miszerint kötetük nagyjából a keresztény időszámítás szerinti 1380-tól 1520-ig terjedő időszakot vizsgálja. Tegyük hozzá, nem kötik szigorúan magukat e dátumokhoz, hiszen egyes esetekben az 1370-es évekig nyúlnak vissza, másrészt az 1530-as évekig terjesztik ki a vizsgálatot (a kötethez csatolt kronológia első dátuma 1368, a Ming

²⁹ Boucheron, Patrick: *Introduction. Les boucles du monde: contours du XVe. siècle*. In: uő.: *Histoire du monde au XVe. siècle*, 9–11.

³⁰ Boucheron: *Introduction*, 24.

³¹ Boucheron: *Introduction*, 24.

dinasztia alapításának időpontja, míg az utolsó 1532, Brazília gyarmatosításának kezdete, illetve Peru meghódítása).

Áttekintésünk azt mutatja, hogy a problémaorientált, egyszersmind a történeti jelenségek többféle időritmusával számot vető munkákban a korszak meghatározása továbbra is a történész nehéz, de mesterségéhez alapvetően hozzátartozó feladata, egyben kihívása marad.